

УДК 808.5:81'276.6:62

РОЛЬ САМОРЕДАГУВАННЯ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПИСЕМНОГО НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ

Холявко І. В.

У статті розглянуто процес саморедагування як важливий етап підготовки науково-дослідних (курскових, дипломних, кваліфікаційних) робіт студентів. Подано лінгвістичне обґрунтування мовних анормативів у проекції на мову студентської наукової комунікації. Проаналізовано мовні одиниці, що засвідчують порушення норм сучасної української літературної мови, з'ясовано причини появи ненормативних утворень.

Ключові слова: саморедагування, культура наукового мовлення, норми сучасної української літературної мови, науковий стиль, науковий текст, анорматив.

В статье рассматривается процесс саморедактирования как важный этап подготовки студенческих научно-исследовательских (курсовых, дипломных, квалификационных) работ. Дается лингвистическое обоснование языковых ошибок в проекции на язык научной коммуникации студентов. Проанализированы языковые единицы, свидетельствующие о нарушениях норм современного украинского литературного языка, выявлены причины их возникновения.

Ключевые слова: саморедактирование, культура научной речи, нормы современного украинского литературного языка, научный стиль, научный текст, анорматив.

The process of self-revision is considered in the article as an important preparation stage of the students' scientific research (course, diploma, qualifying) works. The linguistic reasoning of the language mistakes is given in the projection on language of the scientific students' communication. The language units which were analyzed, testifying about the violations of the modern Ukrainian literary language norms, their causes were identified.

Key words: the self-revision, the culture of scientific speech, the Ukrainian literary language norms, the scientific style, the scientific text, the norm.

Потужний розвиток науки в епоху високотехнологічного глобалізованого інформаційного суспільства спричиняє появу великої кількості наукової продукції, у тому числі текстової. Головне призначення текстів наукового стилю – повідомлення про результати досліджень, доведення теорій, обґрунтування гіпотез, роз'яснення явищ, систематизація знань, представлення наукової інформації суспільству.

В останнє десятиліття в українському мовознавстві відкрито перспективи вивчення наукового твору в аспекті девіатології, зокрема дослідження проблем культури наукової комунікації у різних соціолінгвальних умовах – дидактичній, науково-дослідній, тобто з урахуванням аспектів жанрознавства. Науковий стиль, репрезентований у жанрових формах реферату, тез, статті, дисертації, монографії, підручника, кваліфікаційної роботи тощо, вимагає ретельної лінгвістичної підготовки. Тому актуальність проблеми культури наукового мовлення у різних вимірах: формально-композиційному, функціонально-смісловому, мовному – не викликає сумнівів. Власне стилістичний та культуромовний аспекти наукового тексту найбільш виразно представлено у працях А. П. Коваль, Н. Ф. Непийводи, Н. В. Зелінської, І. А. Синиці, П. О. Селігея. Тож у час новітніх лінгвістичних пошуків у царині дискурсології, когнітивістики тощо питання культури мовлення залишаються актуальними.

Писемне наукове мовлення, на відміну від усного, дає змогу вдумливіше працювати зі словом, повертатися до написаного, виробляючи таким чином власний стиль. Праця над науковим текстом потребує виправлень, уточнень, скептичного ставлення до написаного. З огляду на це одним із важливих етапів підготовки науково-дослідних робіт студентства має бути саморедагування, мета якого полягає в усуненні можливих помилок, у розвитку критичного ставлення авторів до результатів власної праці. Як зазначає З. Партико, «саморедагування – процес редагування

повідомлення його автором” [5, с. 384]. Так, він говорить про можливість запровадження відповідної дисципліни, необхідність залучення молодих авторів до вивчення й застосування на практиці редакційних норм щодо своїх повідомлень [5, с. 310]. В. Галич, спираючись на редакторську практику О. Гончара, уперше вводить до наукового обігу повновартісне визначення авторського редагування [1, с. 798], розкриває прагматичні аспекти його функціонування. Дослідниця О. Куцевська розширює поняттєвий апарат, поглиблює зміст саморедагування публіцистичних творів [2, с. 212–214]. Науковці Р. Іванченко, С. Антонова, А. Мільчин, В. Різун, М. Тимошик фрагментарно торкаються проблем авторського редагування художніх творів. А от дослідження, присвячені проблемам авторського редагування наукових текстів, майже не розроблені. Саме цим і зумовлюється актуальність обраної для дослідження теми.

Мета статті – проаналізувати труднощі мовностилістичного оформлення писемного наукового тексту. Вона реалізується у таких завданнях: виокремити типи мовних аномалій; визначити причини їх появи; вказати помилконебезпечні місця наукового тексту; дати рекомендації щодо створення грамотного тексту наукового твору.

Наукове мовлення узалежене від двох чинників: норм сучасної наукової мови і норм, продиктованих логікою конкретної науки. Оцінюючи якість наукової роботи, звертають увагу, з одного боку, на науковість, достовірність фактичного матеріалу, його репрезентативність, структуру твору, логіку його побудови, цілісність дослідження, з іншого – на його мовностилістичні якості. У зв'язку із цим слід розрізняти два види редагування: наукове, яке передбачає оцінювання емпіричного матеріалу дослідження, коректність уживання термінів, точність логічних посилань і висновків, достовірність залучених джерел тощо, та літературне, яке полягає у перевірці дотримання норм сучасної літературної мови. Втім не слід вважати, що, удосконалюючи мову тексту наукового твору, ми удосконалюємо лише форму. Роботу над мовою і стилем не можна штучно відмежовувати від роботи над змістом. Це теж робота над змістом заради більш точного і глибокого його передавання. Удосконалювати зміст тексту неможливо по-іншому, ніж через мову.

На основі проведеного моніторингу студентських наукових робіт (з різних галузей знання) можемо зауважити, що вони засвідчують загальний низький рівень мовної культури. Помилки як ненормативні лінгвоутворення виникають у результаті невмотивованого порушення літературної норми і є наслідком неправильних мисленнєвих операцій. Виникнення помилок зумовлене різними чинниками – як лінгвальними, так і позалінгвальними. Причиною-домінантою породження аномалій є незнання відповідної норми. Проте для виявлення глибинної природи помилки потрібно враховувати типологічні характеристики ненормативних одиниць, оскільки кожен із типів помилок може зумовлюватися різними причинами.

Проаналізувавши та систематизувавши дібраний негативний мовний матеріал, спробуємо виявити найтиповіші помилконебезпечні місця у процесі саморедагування наукових текстів.

Поширеними у наукових текстах є недотримання стилістичних норм мовлення. Власне стилістичними вважаються ті помилки, які порушують стиль викладу матеріалу, регулюють доцільність використання мовно-виражальних засобів у конкретному лексичному оточенні.

Так, у науковому стилі не варто вживати зменшено-пестливі форми, синоніми емоційно-зниженого забарвлення, розмовну лексику тощо (*Спектр використання фосфатних сполук є величезним; З усіх грандіозних запасів цієї життєво важливої рідини...; ... помолодшала і гіпертонічна хвороба, неврози, зачастили випадки депресій...; Бюджет прожиткового мінімуму є межею крайньої убогості...; Дивовижно, але упорядники словника в жодному поясненні...; ... виведення як ні в чому не бувало тисяч дітей не першотравневу демонстрацію; Мова – це багатюще джерело засобів...).*

Стилістичні норми необов'язкові для порозуміння, але важливі для культури мови. Вони поширюються здебільшого на випадки вибору варіантних засобів мови. Опанування стилістичних норм вимагає від мовця досконалого знання системи мови, її виражальних засобів. Таких порушень чи не найбільше у текстах науково-дослідних робіт студентів.

Для наукових текстів характерним є вживання кліше – готових зворотів, що регулярно використовуються у певних умовах і подібних контекстах. Такі мовні формули полегшують процес спілкування, економлять зусилля і час як того, хто пише, так і того, хто читає. Будуючи синтаксичні конструкції з цими елементами, варто добирати їх стилістично і граматично точно, правильно, наприклад: для висловлення впевненості використовується кліше *зрозуміло, що...* (а не *ясно, що...*), для вказування часу, послідовності – *передусім* (а не *перш за все*), для поєднання частин інформації – *водночас, саме тоді* (а не *у той же час*).

Лексичні норми – це розрізнення значень і семантичних відтінків слів, а також закономірності лексичної сполучуваності. У текстах науково-дослідних робіт студентів доводиться спостерігати такі різновиди лексичних аномалій: семантичну модифікацію лексем; плеоназми; помилки, зумовлені нерозрізненням значень паронімів і сплутуванням семантики міжмовних омонімів; інтерференци та росіянізми.

Семантична модифікація лексем – це лексико-семантичний процес, у результаті якого слово частково або повністю втрачає свою концептуальність, системність, семантику і набуває властивостей, що нормативно йому не притаманні, наприклад: *Нерідко зустрічаються* (нормативно: *трапляються*) *матеріали з продовженням...*; *До складу сирих кавових зерен входять* (нормативно: *належать*) *кофеїн, тригонелін, хлорогенова кислота...*; *Надійності дослідів добиваються* (нормативно: *домагаються*) *їх ретельною підготовкою*; *Учні дістають* (нормативно: *отримують*) *навчальну інформацію, спостерігаючи дослід*; *Найбільшого розповсюдження* (нормативно: *поширення*) *в енергосистемах ... отримали схеми плавки ожеледі на змінному струмі джерел...*; *Ефективність залежить від степені* (нормативно: *ступеня, рівня*) *автоматизації технологічного процесу...*; *Фокусна відстань на фокаторі буде змінюватися, як вже відмічалось* (нормативно: *зазначалось*), *від розміру кадру*.

Поява значеннєво модифікованих лексем зумовлюється кількома чинниками: активізацією використання спільних з російською мовою компонентів синонімічного ряду, яка спричинена інтерференційним впливом, неможливістю окремих синонімів взаємозамінюватися, нейтралізувати семантичні відтінки, неврахуванням синтагматичної структури лексем.

У результаті проведеного лінгвообстеження виявлено випадки введення у мовну тканину висловлювання зайвих, надлишкових слів, які структурно обтяжують фразу, оскільки є семантично порожніми, надлишкових слів, – так званих плеоназмів: *головний пріоритет, статистичні підрахунки, переважна більшість, всі решта, чинний на сьогодні, свій авторський, рік тому назад, останнім часом у сучасній науці* та ін. Виразною вадою писемних текстів студентських наукових робіт є й тавтологія – змістове дублювання, повторення тих самих або однокореневих слів, що є порушенням чистоти мови, наприклад: *розгалужена галузь, розрізняють такі різновиди, відтворити творчий пошук, зобразити образ, обумовлені умовами, створити базу для створення, можливості можуть не реалізуватися, визначити значення, особливості особистості, даний природою дар* та ін. Багатослів'я виникає, як правило, через незнання семантики слів іншомовного походження або ж у зв'язку з концентрацією уваги мовця на однакових ознаках того ж предмета, явища. Мовленнєвої надлишковості можна уникнути шляхом семного аналізу компонентів словосполучення.

Помилконебезпечну групу слів становлять пароніми, здебільшого кореневі та суфіксальні, наприклад: *Чисельні випадки зареєстрованого безробіття* (*чисельні – численні*); *Потреби, визначені різними природніми і кліматичними умовами* (*природній – природний*); *Територіальні індекси дають уяву про фактичні відмінності у вартості життя* (*уява – уявлення*); *Фактичні відмінності в доходах непорівнянні через різницю вартості життя*, (*непорівнянні – непорівнювані*). Сплутування семантики паронімів зумовлюється, по-перше, структурною та фонетичною подібністю таких лексем, яка, однак, не допускає повного або часткового ототожнення лексичних значень; по-друге, незнанням семантики одного чи обох компонентів паронімичної пари. Головною ж причиною таких помилок вважаємо негативну дію інтерференційних чинників.

Існування лінгво-культурного феномена міжмовних омонімів може спричиняти невмотивоване ототожнення інтерслів, яке веде до змін у значенні. Доведено, що

діалексеми відрізняються семантичним обсягом, особливостями сполучуваності та стилістичними характеристиками. Як приклад прокоментуємо ненормативне вживання у писемній науковій комунікації слова *область* (*Поняття відсотка широко використовується як у практичній діяльності, так і в різних областях науки*). Інтерлексеми рос. *область* і укр. *область* мають спільну семантику “частина країни, край, регіон”, проте українська лінгвоодинаця *область* на відміну від російської не може вживатися із значенням “галузь, сфера, царина”.

Помилконебезпечним місцем наукового твору є інтерферени та росіянізми, що з’являються у лексико-семантичній системі мови внаслідок мовних контактів. Вони нівелюють національно-мовну своєрідність і є лексичними аномаліями. Інтерферени утворюються шляхом буквального перекладу з урахуванням фонетико-вимовних норм мови, що зазнає впливу. Не мотивовані номінативно, вони не стають фактом мови, оскільки функціонують як паралельні, але не синонімічні до наявних засоби словесного вираження. Наприклад: **не співпадає** (нормативно: *не збігається*) *із центром ваги*; **вірне** (нормативно: *правильне*) *рішення*; *усі без виключення* (нормативно: *без винятку*); **відноситися** (нормативно: *належати*) *до покоління*; *автор відноситься* (нормативно: *ставиться*) *до героя твору*.

Росіянізми – це слова чи мовні звороти, утворені за зразком російських мовних форм, що можуть зазнавати часткової адаптації до фонетичного складу чи словотворчих особливостей української мови. Наприклад: **наносить** (нормативно: *здає*) *великі збитки сільському та лісовому господарству*; *жорсткість дроту на протязі* (нормативно: *протягом*) *прогону змінюється*.

Морфологічні помилки – це такі ненормативні утворення, що не відповідають формальному вираженню однієї з граматичних категорій роду, числа, відмінка, ступеня порівняння, особи, часу, способу, стану, виду. Залежно від частиномовної належності ненормативної одиниці типовими у текстах наукового стилю є такі різновиди морфологічних помилок: аномалії у межах лексико-граматичного класу іменників: порушення категорії числа (*у Миколаївській, Черкаській, Кіровоградській області* (нормативно: *областях*); *в емоційній, інтелектуальній і вольовій сфері* (нормативно: *сферах*)); категорії відмінка (*феномену, терміну, процесу, аналізу, лексикона, методу, сезону, графіку* – нормативно: *феномена, терміна, процесу, аналізу, лексикону, методу, сезона, графіка*); у системі прикметника: порушення норм утворення ступенів порівняння прикметників (... *розміщення зернини є найбільш несприятливішим* (нормативно: *найбільш несприятливим, найнесприятливішим*)); ненормативні утворення форм числівника: неправильна словозміна числівників (*півторамастами, п’ятьмома, трьом четвертих, сімдесять* одною – нормативно: *півторастами, п’ятьмома (п’ятьма), трьом четвертим, сімдесяти одною*); відхилення від морфологічних норм у межах лексико-граматичного класу займенників (*Одною* (нормативно: *однією*) *з таких проблем є...*); помилки у системі дієслівних форм, зокрема у вживанні дієприкметників (*з урахуванням сил, діючих* (нормативно: *які діють*) *в моделі; одним із найбільш небезпечних і періодично повторюючихся атмосферних явищ є ожеледь* (нормативно: *ожеледь є одним із найбільш небезпечних атмосферних явищ, яке періодично повторюється*); *по обігрівасмих ділянках протікає струм* (нормативно: *по ділянках, які обігріваються, протікає струм*).

Порушення синтаксичних норм може з’являтися у різних за структурою реченнях. Наукове мовлення позначене вживанням безособових та неозначено-особових речень, які використовуються для описування фактів, явищ, процесів. В українському науковому мовленні варто використовувати дієслова активного стану (*вивчили, дослідили, здійснили, узагальнили, створили, запропонували*), тому що “пасивні конструкції – це переважно наслідок впливу російського канцелярського стилю, який частково нівелює активність особи” [4, с. 31], пор.: *дослідження здійснене нами і ми здійснили дослідження*.

Ненормативними є трикомпонентні пасивні конструкції, утворені дієсловом недоконаного виду пасивного стану на *-ся*, іменником у формі орудного відмінка на позначення суб’єкта дії та іменником у називному відмінку, що позначає об’єкт дії [4, с. 31–32], наприклад: *Нами проводиться робота...; Текст визначається дослідниками...* Такі конструкції характерні для книжних стилів російської мови. Цю,

нині типову конструкцію українських наукових текстів, треба замінювати органічною активною: *Ми проводимо велику роботу...; Дослідники визначають текст...*

Українському науковому мовленню не властиві розщеплені присудки, утворені дієсловом та іменником, наприклад: рос. *предъявить требование – вимагати*, рос. *подвергать критике – критикувати*, рос. *находиться в противоречии с чем-то – суперечити чомусь*.

Проаналізований матеріал засвідчує численні випадки ненормативного вживання прийменників у сфері синтаксичних конструкцій. Доказом правомірності кваліфікації цих лінгвоодниць як синтаксичних помилок (а не морфологічних) є специфічність класифікаційного релятивного значення прийменників, які, беручи активну участь в оформленні компонентів речення і словосполучення, є одним із формальних засобів вираження синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень. Зафіксовано конструкції, в яких для вираження логічних семантико-синтаксичних відношень уживаються нехарактерні для певного контексту прийменники. Прикладами таких порушень є неправильне вживання форми залежного слова у словосполученнях, наприклад: *властивий для нього, характерний йому, відзначати про необхідність, опанувати вміннями, при вивченні цієї теми, із-за несприятливих умов, дискусія відносно забруднення ґрунту, у місті Києві, при пануванні, згідно фактів, відповідно з правилами* замість нормативних *властивий йому, характерний для нього, відзначати необхідність, опанувати вміння, під час вивчення цієї теми, через несприятливі умови, дискусія щодо забруднення ґрунту, у місті Київ, за часів панування, згідно з фактами, відповідно до правил*.

У писемних текстах наукового стилю трапляються аномативи, пов'язані з неправильним утворенням ряду однорідних членів речення. Найбільш поширеними є такі з них: поєднання слів, що називають родові та видові поняття, порушення логіки викладу внаслідок поєднання неспіввідносних понять, неправильно вжитий спільний додаток до однорідних членів речення, немотивований вибір сполучника. Побудова таких речень передбачає усвідомлення логічних зв'язків між перелічуваними поняттями, а також володіння мовними засобами, за допомогою яких передаються ці зв'язки.

Типовою синтаксичною помилкою є ненормативна побудова речень з відокремленими обставинами, вираженими дієприслівниковими зворотами (*Визначивши напрями застосування моделювання на уроках фізики, було розроблено програму курсу...; Розв'язуючи задачу в декартовій системі координат, функція буде залежати від декількох невідомих*). Авторів варто пам'ятати, що у таких реченнях іменник-підмет має називати того діяча, якого стосується дія у дієприслівниковому звороті. Такі речення можна відредагувати, замінивши дієприслівниковий зворот підрядним реченням умовно-часового змісту або трансформовавши його з метою заміни підмета (*Визначивши напрями застосування моделювання на уроках фізики, ми розробили програму курсу...; Розв'язавши задачу в декартовій системі координат, отримуємо функцію, залежну від декількох невідомих*).

Окрему групу синтаксичних помилок становлять ненормативні утворення, які засвідчують порушення відповідності займенникових еквівалентів замінюваним словам (*формувати творчу особистість учня, розвивати їхні* (нормативно: *його здібності*). Як відомо, займенники поряд з іншими лексичними елементами (прислівниками, частками) є засобом вираження синтаксичного зв'язку предикативних частин у складному реченні та засобом об'єднання речень у складному синтаксичному цілому. Тому аномативи окресленого типу кваліфікуємо як синтаксичні помилки. Редагування подібних конструкцій може потребувати заміни значної частини тексту, введення необхідних уточнень.

Якщо правильність утворення тієї чи іншої морфологічної форми можна перевірити за словником, то, будуючи речення чи словосполучення, автор змушений здебільшого покладатися на свій мовний досвід та практику використання таких синтаксичних конструкцій у текстах.

Для активізації мовної діяльності студентів і формування вмінь контролювати якість власних писемних текстів доцільно використати такі прийоми навчальної роботи: ознайомлення студентів з різними видами помилок; демонстрація прийомів їх знаходження, зразків виправлення. Крім того, полегшенню процесу саморедагування та підвищенню комунікативної ефективності наукового тексту сприятиме

використання молодим дослідником протипомилкового апарату, що містить інформацію про помилконебезпечні місця – найтипівіші семантично та структурно зумовлені позиції, де найчастіше постає потреба у виборі варіантної (правильної/неправильної) лінгвооддиниці, її правопису, граматичного оформлення тощо.

Усунути прогалини у знаннях, попередити помилки допоможуть різні індивідуальні завдання, як-от: редагування деформованого тексту; робота з чернеткою; рецензування, взаєморецензування, взаємоперевірка; проведення через певний проміжок часу повторної роботи з текстом. Молодий дослідник повинен усвідомлювати, що літературну обробку великих робіт (дипломних, кваліфікаційних) краще виконувати у кілька стадій: спочатку підготувати попередній виклад, а потім скласти стислий варіант, який містить у собі суть роботи, після цього подати розгорнутий виклад. Після завершення кожного розділу (підрозділу) необхідно уважно перечитати його, а після закінчення всієї роботи слід прочитати її заново. При повторному читанні часто виявляються помилки, повторення, протиріччя, невдало дібрані мовні елементи тощо.

На основі аналізу зібраного нами негативного мовного матеріалу підсумовуємо, що основними причинами породження ненормативних одиниць є незнання норм сучасної літературної мови, потужний вплив російської мови, що позначився на всіх рівнях мовної системи, дія аналогії до інших граматичних форм тощо.

Добре знання мови, володіння її літературним стандартом є запорукою ефективності будь-якої фахової комунікації, у тому числі наукової. Наукове мовлення молодого дослідника має бути розвинене так само добре, як мислення, інтуїція, пам'ять, увага, оскільки виявляє інтелектуальні можливості людини, рівень її мислення, ерудицію, загальну культуру. Від мовних умінь значною мірою залежить успіх або неуспіх науковця. Для вдосконалення наукового мовлення, вироблення власного стилю корисно читати ґрунтовні наукові праці, підмічати, як організовано текст, ужито мовні засоби, стилістичні прийоми, терміни.

Бездоганна грамотність викладу – одна з основних вимог до мови наукової комунікації. Мовні помилки, стилістичні вади знижують як інформаційну, так і естетичну цінність наукового твору. Правильність і точність мови наукового твору належить до тих якостей, які прискорюють і полегшують сприйняття думки, логічних суджень і доведень автора. Тому, створюючи текст, автор повинен постійно пам'ятати, які саме відхилення від норми можливі в межах тих чи інших мовних одиниць, а також бачити шляхи подолання цих відхилень у процесі саморедагування.

Література

1. Галич В. М. Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності : монографія / В. М. Галич. – К. : Наук. думка, 2004. – 816 с.
2. Куцевська О. С. Авторське редагування як наукова проблема / О. С. Куцевська // Соціальні комунікації сучасного світу : наук.-теорет. зб. / голов. ред. О. М. Холод. – 2009. – С. 212–215.
3. Мильчин А. Э. Методика редактирования текста / А. Э. Мильчин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Логос, 2005. – 524 с.
4. Основи культури наукового мовлення : навч.-метод. посіб. / уклад: І. М. Плотницька, О. П. Левченко, З. Ф. Кудрявцева та ін. ; за заг. ред. І. М. Плотницької. – К. : НАДУ, 2011. – 80 с.
5. Партико З. Загальне редагування: нормативні основи : навч. посіб. / З. Партико. – Львів : Афіша, 2001. – 495 с.
6. Різун В. В. Літературне редагування : підручник / В. В. Різун. – К. : Либідь, 1996. – 240 с.